

אבן מארץ העמים – טומאת ארץ העמים בשיש מיובא

הקדמה

חז"ל גזרו שגוש אדמה הבא מחו"ל לארץ ישראל טמא בטומאת ארץ העמים, ומטמא את הנוגע בו או נושא אותו טומאת שבעה, כאילו נגע או נשא עצם מן המת.¹ על רקע זה עולה השאלה מה דינו של שיש מטבח שמקורו בחו"ל: האם הוא מטמא את הנוגע בו? בספר 'טעם ודעת'² התלבט בדין זה: מחד גיסא, לדעתו פשוט הדבר שכשם שעפר ארץ העמים טמא, כך גם אבניה. מאידך גיסא, הסתפק אם החומרא באבן נאמרה גם כשנעקרה מחו"ל והובאה לארץ ישראל. כידוע, לא נהגו הכהנים להימנע מלנוגע בשיש מיובא. גם אלו המקפידים שלא לנסוע לחו"ל אלא לצורכי מצווה, כעיקר הדין, אינם חוששים לטומאת שיש מיובא ואף אינם נמנעים מלקנות לביתם שיש כזה.³

מאמר זה מוקדש לבירור דין אבני חו"ל, ודין אבן שעשו ממנה שיש למטבח, חיפוי לקירות או אבזרים שונים כגון עלי ומכתש. בדין זה יש להבדיל בין סוגים שונים של שיש: שיש טבעי, שעשוי מאבנים גדולות (כגון מה שנקרא 'שיש גרניט'); שיש מלאכותי ('שיש יצוק'), שעשוי מאבני שיש שנכתשו לגרגירים קטנים ואלה הודבקו מחדש; ו'שיש פורצלן', שנעשה בהתכה של חומרים שונים. לאור הכללים שיתבארו נוכל להסיק גם לגבי חומרים אחרים שמקורם במחצבים מחו"ל, כגון מחיצות מגבס מיובא.

א. בגזירה הוזכרו 'עפר' ו'גוש' ולא אבן

בדברי חז"ל על טומאת קרקע ארץ העמים שהובאה לארץ ישראל הוזכרה הלשון 'עפר' הבא מארץ העמים ו'עפר חו"ל',⁴ ובעיקר נאמרה הלשון 'גוש'.⁵ לשונות אלה נאמרו גם לגבי בית הפרס.⁶

1. אהלות פ"ב מ"ג ופירוש הר"ש; שם פ"ז מ"ה; טהרות פ"ה מ"א; רמב"ם, הל' טומאת מת פ"א ה"א-ה"ג.
2. טעם ודעת, הל' טו"מ פ"א ה"ג, שעה"צ ס"ק עד.
3. דוגמה לכך בספר 'טהרת הכהנים' (לרב מונק והרב לומברד, עמ' קא), שכתבו בפשטות שדין גוש עפר הבא מארץ העמים אינו שכיח אצלנו.
4. אהלות פ"ז מ"ה; תוספתא שם פ"ז ה"ו; טהרות פ"ד מ"ה; רמב"ם הל' טו"מ פ"ב הט"ז וכמה פעמים בפ"א.
5. טהרות פ"ה מ"א; תוספתא עדויות פ"א ה"ז; תוספתא כלים ב"מ פ"ז ה"א; נדרים ג' ע"ב; נזיר י"ט ע"ב; שם, נד ע"ב; סנהדרין יב ע"א; רמב"ם הל' טו"מ פ"א כמה פעמים.

הלשון 'עפר' אין משמעה אבנים. כך ביארו חז"ל את המושג 'עפר' בלשון התורה, כמ"ש בברייתא בחולין על אודות כיסוי הדם: 'יכול יכסנו באבנים?... ת"ל בעפר'. אפילו אבנים שנשחקו, הכשרות לכיסוי, אינן נקראות 'עפר' אלא 'מין עפר', כמו זבל הדק ונעורת פשתן דקה (שם). וכך לעניין בית המנוגע, 'אבנים' ו'עפר' הם שני תנאים נפרדים בו.⁷ אף לגבי עפר סוטה אבנים אינן בגדר 'עפר'.⁸ גם בלשון המשנה 'עפר' אינו כולל אבנים, ומושגים אלו הוזכרו בנפרד בכל מקום, אפילו כאשר דינם שווה.⁹ גם בדין 'עפר קברות' שתחת המת מצאנו ש'צרורות', אבנים קטנות, אינם בכלל זה.¹⁰

הלשון 'גוש' משמעה חלקיקים קטנים שהודבקו זה לזה, כלשון הכתוב 'גוש עפר',¹¹ וכך בחז"ל בכל מקום: גוש של זיתים,¹² מלח¹³ ועיסה.¹⁴ לא מצאנו שיחידה מקורית אחת כמו אבן נקראת 'גוש'.¹⁵ וכן כתב ה'ערוך' (ערך גש) על 'גוש מארץ העמים': 'חתיכה של עפר שנשרה במים ונתגבה', כלומר עפר שהתגבש מחמת לחות. ובר"ש:¹⁶ 'ודוקא גוש, אבל עפר דלאו גוש לא מטמא, דגוש שנינו בכל מקום', דהיינו: דווקא עפר שהתגבש ונעשה גוש, אבל עפר שלא התגבש - לא. והראוני שכן כתב ב'יריעות שלמה':¹⁷

ושורש 'גש' 'גש' שהנחתו הראשונה על הסמיכות היתירה, אמר וגוש עפר עורי דהיינו רגב עפר שחלקיו דבוקין הרבה... ובלשון חז"ל גוש ארץ העמים. ממילא משמע שעל אבן, שהיא יחידה אחת קשיחה, לא גזרו כלל.

ב. טעם הגזרה אינו מתאים לאבן

בטומאת ארץ העמים עצמה מצאנו בראשונים שתי סברות כלליות: חשש ממש לטומאה, עקב קבורה לא מסודרת וכדומה, וכן מגמה למנוע יציאת ישראל לחו"ל.¹⁸ לגבי

6. ראה במשניות ותוספתות וברמב"ם הל' טו"מ פ"י. הפניות סתמיות מכאן והלאה למשנה ולתוספתא ומפרשיהן, לרבות החזו"א, הן למסכת אהלות, ולרמב"ם ונושאי כליו - להל' טומאת מת.
7. נגעים פי"ב מ"ב.
8. כך משמע בסוטה טז ע"ב, לפי המסקנה שאפילו אפר אינו עפר, אע"פ שלעניין כיסוי הדם הרי זה כשר, כמבואר בחולין פח ע"ב.
9. ראה שבת פ"ט מ"ו; ביצה פ"ד מ"ז; ב"ק פ"ו מ"ד; ע"ז פ"ג מ"ו.
10. תוספתא פ"ב ה"ד.
11. איוב ז, ה.
12. טהרות פ"ג מ"ב.
13. תוספתא סוכה פ"ג ה"ז.
14. ירושלמי חלה פ"ג ה"א.
15. אומנם בנדה כג ע"א נאמר שהמפלת 'דמות הר' אינה טמאה טומאת לידה (אע"פ שבהר נאמרה לשון יצירה, 'יוצר הרים', ולדעת ר' מאיר כל דבר שנאמרה בו לשון יצירה דינו כוולד, ע"ש), כי 'הר מי קא מפלת? אבן היא דקא מפלת, ההוא - גוש איקרי', ומשמע שאבן נקראת גוש. אולם הדגש שם הוא על גודל הנפל, שאינו כהר אלא כגודל אבן בעלמא, ונקרא 'גוש' משום שהעובר מתגבש ומתפתח.
16. ר"ש, אהלות פ"ב מ"ג.
17. יריעות שלמה, לר' שלמה פאפנהיים, מהדו' ב"ב תשע"ו עמ' 383.
18. תוס', נזיר נד ע"ב ד"ה ארץ העמים.

גוש מארץ העמים המובא לא"י כמובן לא שייך הטעם השני,¹⁹ והמפרשים חלוקים בשאלה למה גזרו עליו - האם חששו בו לעצם כשעורה,²⁰ או לרקב מן המת.²¹ היה מקום לומר סברה אחרת, שמכיוון שהגדירו את ארץ העמים כטמאה, מכל סיבה שלא תהיה, הוצרכו להטיל טומאה עצמית על אדמתה בכל מקום שהוא. ברם, מצאנו במשנה²² שטומאת עפר הבא מארץ העמים מוגדרת כ'ספק', ומשמע שתלו אותה בחשש מוגדר. לאור זאת, מסתבר שבאבן לא גזרו כלל, שהרי ניכר לעין וידוע לכול שאין בה עצם כשעורה ורקב מן המת. וזהו קל וחומר מדין עפר דק שלא התגבש לכלל 'גוש', שטהור (כמ"ש הר"ש הנ"ל), וביאר ה'חסדי דוד'²³ טעמו של דבר:

דכיון דכל החשש שגזרו הוא משום שמא נתערב שם עצם כשעורה, הילכך בעפר דק, דניכר בו העצם, לא גזרו כלל, דכל שעתא ושעתא עבידא לאיגלויי.
כיוצא בזה מצאנו בתוספתא²⁴ שכלי אדמה מחו"ל טמאים כדן עפר ארץ העמים, ואחרי שהוסקו והפכו לחרס - פקעה מהם טומאת עפר ארץ העמים, וביאר ב'סדרי טהרות':²⁵
ארץ העמים, מלבד חשש ספק עצם כשעורה הטילו טומאה על העפר גופיה משום שלא לצאת מא"י לחו"ל, אלא שהיכי שאין במציאות האפשרי כלל לחשש ספק עצם כשעורה, כגון הך דהוסקו, דאפילו אי הוי ביה עצם כשעורה אי אפשר שלא נשרף, קתני דטהורין, דבזה לא הטילו טומאה, דלא ליהוי מילי דרבנן כחוכא, שהטילו טומאה במקום שאין במציאות כלל לדררא דטומאה.

ג. דין ההולך על הסלעים וטעמו

שנינו בפ"ח מ"ו:

המהלך בבית הפרס על אבנים שאינו יכול להסיטן... טהור... המהלך בארץ העמים בהרים ובסלעים - טמא, בים ובשונית - טהור. ואי זהו השונית? כל מקום שהים עולה בזעפו.

מכאן מתבאר שטומאת ארץ העמים אינה תלויה בחשש המעשי מהימצאות עצם כשעורה, ולכן אפילו סלעיה טמאים, ואם כן לכאורה הוא הדין לאבן הבאה מארץ העמים לא"י. זאת בניגוד לבית הפרס, שטומאתו מבוססת על החשש המעשי מהיסט

19. כפי שעולה גם מתוס', שם, ע"ש.

20. רמב"ם, פ"ב הט"ז; רמב"ם, פיה"מ פ"ב מ"ג וטהרות פ"ד מ"ה, סמ"ג עשין רלא; וכן משמע ברגמ"ה בכורות כב ע"א וב'ערכי תנאים ואמוראים' ערך יוסי בן יעזר.

21. רש"י, שבת טו ע"ב ד"ה ועל ספיקו של עפר ארץ העמים: 'דכל עפר ארץ העמים מספקא לן (בקבר) [ברקב. כצ"ל, ראה מהדו' עוז והדר, וכך ראיתי בשלושה כת"י] של מת'; ר"ש ורא"ש, טהרות פ"ד מ"ה; וראה תוס' רעק"א, טהרות שם, שתמה שהרי רקב אינו מטמא במגע, ותוספות אנשי שם, אהלות פ"ב מ"ב, שר"ל שכולם מודים לרמב"ם.

22. טהרות פ"ד מ"ה.

23. חסדי דוד, כלים ב"ק פ"ג ה"ו, עמ' ל.

24. תוספתא פ"ז ה"ז ומקבילות.

25. סדרי טהרות, דף רל, עמ' א-ב.

הטומאה, ולכן ההולך על גבי אבנים שאינו יכול להסיטן טהור. וכיוצא בזה נאמר בתוספתא (פי"ח ה"א):

חומר בארץ העמים שאין בבית הפרס... שארץ העמים בתולה שלה טמאה... ואין לה טהרה מטומאתה.

כלומר אפילו קרקע בתולה שניכר שלא הייתה בשימוש מעולם - טמאה, וגם אינה נטהרת על ידי בדיקה או ריצוף כמו בית הפרס.²⁶ מכאן למד ב'טעם ודעת' הנ"ל שאבן ארץ העמים טמאה. ברם, שתי תשובות בדבר: ראשית, בארץ העמים קיים טעם נוסף לטמא, והוא הגזרה לטובת יישוב ארץ ישראל, כנ"ל. אם כן, אין להקיש מחומרות יתרות שנאמרו בארץ העמים עצמה על אבן שהובאה ארצה. בארץ העמים גזרו על השטח, לא רק על חומר הקרקע, ולכן גם המהלך על הסלעים טמא; ולא כן במביא מארץ העמים לארץ, וכאן עלינו לדון על החומר בלבד. שנית, הרמב"ם בפירושו שם כותב:

שגזרו על ארץ העמים טומאה עד שאפילו הלך בהרריה ועל אבניה אשר אין

מתים נקברים שם כלל הרי זה טמא, מפני שדרך על עפר ארץ העמים.

דבריו ניתנים לשני פירושים: האחד, ש'עפר ארץ העמים' הוא כינוי כללי לקרקע ארץ העמים, כולל הסלעים, ולפי זה אכן משתמע שהסלעים בכלל 'עפר'. השני, שאומנם יש שם עפר טמא, בין הסלעים או תחתיהם או אף במידת מה עליהם, אלא שהשטח בכללו אינו מתאים לקבורה ולכן אין קוברים שם, ואעפ"כ גזרו עליו מחמת העפר, אך לא מחמת האבנים עצמם. כך הבין זאת הרע"ב, שכתב: 'מפני עפר ארץ העמים שמתגלגל שם, וכיו"ב בתפארת ישראל'. והרא"ש כתב: 'בהרים ובסלעים - אע"פ שאינו כל כך מקום דירה, אבל ים ושונות לא הוי מקום דירה כלל'. נראה שר"ל שגם בהרים ובסלעים יש היתכנות למציאות טומאה, וזו סיבת החומרא בהם. נמצא אפוא שאין להסיק מטומאת המהלך על הסלעים בחו"ל שגם סלע הבא לא"י טמא.

ד. דין אבן מבית הפרס והשלכתו לארץ העמים

שנינו בפי"ח מ"ו: 'המהלך בבית הפרס על אבנים שאינו יכול להסיטן... טהור', מפני שאינו מסיט עצם כשעורה.²⁷ מכאן שהאבנים עצמן טהורות, ואינן בכלל טומאת בית הפרס לטמא במגע, ולכן כל החשש הוא מהיסט העפר. ואין להעמיד בהולך במנעליו דווקא, כי על כל פנים היה לו להיטמא בחיבורין.²⁸ וכך מפורש במהר"ם²⁹ במשנה ה שם: 'דאבנים הוא נותן, שהם טהורים'.³⁰ השתא דאתינן להכי, שאבני בית הפרס טהורות אפילו במקומן, וכל שכן כשהוציאן למקום אחר, ממילא מוכח שהוא הדין לאבני ארץ העמים, שהרי בשני עניינים אלו שנינו שהמטמא הוא 'עפר' ו'גוש', כאמור, ואם לעניין בית הפרס

26. פי"ח משנה ד-ה.

27. רש"י, ב"מ קה ע"ב ד"ה המהלך; רא"ש, אהלות שם; מרדכי, מו"ק סי' תתסה.

28. כפי שהתבאר בטהרת ישראל, ח"א סי' ב פרק ב, שכל כלי שטף מטמאים טומאת שבעה בחיבורין.

29. מובא בתוס' יו"ט, פי"ח מ"ה.

30. ומש"כ שם שת"ק גוזר אבנים אטו עפר הוא דווקא בנוטל אבנים מבית הפרס עצמו כדי לטהרו, עי"ש.

אבן אינה בכלל עפר וגוש - הוא הדין לעניין ארץ העמים. ועוד, שבתוספתא (פי"ח ה"א) הנ"ל נאמר:

חומר בארץ העמים שאין בבית הפרס... שארץ העמים בתולה שלה טמאה ומטמאה בביאה ואין לה טהרה מטומאתה, משא"כ בבית הפרס... ולא נשנה פרט זה שאבן מארץ העמים חמורה מאבן מבית הפרס.³¹

ה. כלי אבן מחו"ל

כידוע, הורו חכמינו ש'כלי אבנים וכלי גללים וכלי אדמה אין מקבלין טומאה, לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים'.³² אם אבני חו"ל טמאות, היה ראוי שגם כלי אבן ייטמאו, כדין כלי אדמה מחו"ל שטרם הוסקו,³³ ולא שמענו בשום מקום שכלי אבן מחו"ל טמאים. אף מצאנו שכלי אבן של עם הארץ טהורים, כמ"ש בגמרא (גיטין סב ע"א): 'דמנח ליה בכלי גללים, בכלי אבנים, בכלי אדמה... של עם הארץ הראויין להשתמש בהן חבר'. וכ"כ הר"ש (אהלות פ"ה מ"ה): 'היו כלי אבנים - כל הנך כלים אפילו ביד עם הארץ טהורין, והדבר עולה מביאור הגמרא (חגיגה כב ע"א) לדין שכלי חרס מצילים רק על אוכלין ומשקין וכלי חרס, ולא על כלי שטף, בניגוד לכלי אבן המצילים על הכול.³⁴ מכאן שלא חששו שמא כלי האבן שביד עם הארץ לקוחים מחו"ל וטמאים בטומאת ארץ העמים. ואומנם גם כלי אדמה של ע"ה טהורים, כמבואר במקורות הנ"ל, ובהם על כורחנו צ"ל שלא חששו שמא מקורם מחו"ל, ואם אכן הובאו מחו"ל הם טמאים, אבל נראה שכלי אדמה אינם דבר שכיח אלא אם כן יוליצם לאלתר לכבשן, ועכ"פ עשייתם איננה אומנות שמצדיקה ייבוא, מה שאין כן כלי אבן, שעשייתם נאים היא אומנות מיוחדת. אף לא מצאנו אזהרה מהבאת אבני בניין מארץ העמים, דבר שמן הסתם היה עלול להיות לפחות אצל תושבי הספר.

מצאנו גם מקורות בחז"ל על הבאת אבנים טובות מחו"ל,³⁵ אם כי אפשר להעמידן באבנים קטנות משיעור טומאת עפר ארץ העמים, 'כחותם המרצופין'.³⁶ יותר קשה מה שמצאנו על הבאת אבני אפוד מגוי באשקלון (קידושין לא ע"א): אבני האפוד גדולות למדי, שכן בכל אחת מהן חקוקים שמותיהם של שישה שבטים,³⁷ ומסתבר שיש בהן כחותם המרצופין. אשקלון אומנם טהורה מטומאת ארץ העמים,³⁸ אך קשה להניח

31. כיו"ב דקדק הר"ש, בפ"ח מ"ג, מתוספתא זו שאין חילוק בבית הפרס בין רשות היחיד לרשות הרבים.
 32. מנחות סט ע"ב.
 33. והוא קל וחומר, שכן האבן עצמה אינה עוברת שום שינוי בחקיקתה.
 34. ע"ש חגיגה כב ע"א, ובהל' טו"מ פכ"ג ה"א.
 35. תענית כא ע"א במעשה נחום איש גם זו; ספרי, וזאת הברכה פיסקא שנד.
 36. מסתבר שהוא כשתי אצבעות, ועוד חזון למועד א"ה, אך ראה לפי שעה באג"מ, יו"ד ח"א סי' פט על שיעור 'פיקה' שהוזכר גם במקביל לענייננו בבכורות כב ע"א.
 37. ובפסיקתא זוטרתא, שמות כח, כט: 'ובכל אבן ואבן היו בו שבעה נקבים...'.
 38. תוספתא פי"ח ה"ד.

שהאבנים נחצבו שם, ומן הסתם הובאו מחו"ל לנמל אשקלון.³⁹ קיימות גם עדויות היסטוריות וארכאולוגיות לשימוש באבנים גדולות מחו"ל בהר הבית ובירושלים.⁴⁰

1. ראיות באחרונים

מכמה אחרונים מתבאר שהבינו שאבן מארץ העמים טהורה: (א) ב'יד דוד'⁴¹ דן בשאלת תוספות⁴² כיצד הקריבו בבית חוניו, הרי הוא טמא בטומאת ארץ העמים, ומיישב:

ואפשר לומר לדעת הרמב"ם דאורי אינו מטמא דצריך הזאה, רק טבילה, אפשר בבית לא מטמא, ואי משום גושה - אפשר היה רצוף באבנים דלא מקבלת טומאה. ברי שאין כוונתו שהאבנים הובאו מארץ ישראל, אלא שבאבני ארץ העמים אין טומאה.⁴³ (ב) ב'מקדש דוד' (טהרות סי' מט, אות ד) כתב:

יש לעיין לפ"ז, כותל של לבנים איך חוצץ בחו"ל, לפמ"ש המל"מ דלבנה מארץ העמים לכו"ע אינו חוצץ?... ואיך רשאים הכהנים להכנס במקום שכותל מפסיק בין הטומאה?... וזה לא שמענו שלא יהא כותל של לבנים בחו"ל חוצץ, ויהיו הכהנים אסורים להכנס.

ניכר מדבריו שבכותל אבנים אין כל שאלה, והדבר פשוט שהוא חוצץ, מפני שאין בו טומאה כלל, אלא שהעלה אפשרות להחמיר בשל לבנים.

(ג) הרב יוסף אליהו הנקין זצ"ל, במכתבו המובא בשו"ת הר צבי,⁴⁴ דן על המימרא (מגילה כט ע"א): 'עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שייקבעו בא"י מצד טומאת ארץ העמים, וזו לשונו:

39. על נמל אשקלון ראה ירושלמי שבת פ"ד ה"ב 'נדיריא דאשקלון' וב'תרבות חומרית בא"י בימי התלמוד' פרק כה. ככלל, קשה להניח שאבני החושן והאפוד מצויות כולן בארץ ישראל (ראה בראשית ב, יב; יחזקאל כח, יג; איוב כח, יט; ועל עשייתן במדבר קיימת דעה ביומא עה ע"א שירדו בדרך נס). יש מקום לשאול גם על הלוחות השניים שפסל משה: הייתכן שלאחר גזרת חז"ל הפכו בדיעבד לאב הטומאה במקום גניזתן ואף טימאו במגע את ארון הברית הגנוז? ולא מצאנו שהוצאו מן הכלל כפי שנאמר למשל על ספר העזרה שאינו מטמא את הידיים (כלים פט"ו מ"ו), ואכמ"ל על מקורן של אבני הלוחות וטומאת ארץ העמים במקום שממנו נחצבו.

40. יוסף בן מתתיהו, 'מלחמת היהודים' ה, ה, ד מספר שארמון הורדוס בירושלים היה מרוצף באבנים יקרות אשר הובאו מכל הארצות למכביר, וראה שם ה, ה, ב על ריצוף הר הבית באבנים צבעוניות. בספר 'הבית השני בתפארתו' פרק ג מבאר לפ"ז את הגמ' ב"ב ד ע"א על אודות 'אבני שישא כוחלא ומרמרא', ולדעתו הכוונה לאבני הרצפה ומחיצת האבן בסורג, ע"ש. בימינו התגלו ב'עמק צורים', בגלי העפר שהוצאו מהר הבית, אריחים צבעוניים יוקרתיים מימי בית שני, ובהם אבנים רבות שאינן מצויות בארץ ומקורן ביוון, אסיה הקטנה, טוניס ומצרים, ראה במאמר 'שיחזור הרצפות הצבעוניות של חצרות בית המקדש בשלהי ימי הבית השני' באתר 'עיר דוד' הארכאולוג צחי דבירה מסר לי שחלק מהאריחים גדולים מ-15 ס"מ.

41. יד דוד, מגילה י ע"א.

42. תוס', מגילה שם, ד"ה שמעת.

43. ובהמשך סתר את חידושו שאין דין אוויר בבית, אבל לא סתר את הנחתו שבאבנים אין דין גוש.

44. הר צבי, או"ח ח"ב סי' יד, ולזהות השואל ע"ש בתוכן העניינים.

דאי אפשר לומר דרק הכתלים יקבעו בא"י, דהרי הטיט אם יש בו כחותם המרצופין מטמא במגע ובמשא.
 ניכר מלשונו שפשיטא ליה שאבני הכותל טהורות, ורק הטיט שעל הכתלים טמא אם יש בו כחותם המרצופין. הרב פרנק, בתשובתו, לא מעיר על נקודה זו. כיו"ב מובא בשם הרב שטיינמן זצ"ל.⁴⁵

ז. שיש מלאכותי

הדיון עד כה עסק בשיש טבעי, דהיינו שיש מטבח שמורכב מאבני שיש גדולות שסותתו והודבקו זו לזו. קיים בשוק גם שיש מלאכותי ('שיש קיסר'): אבני שיש שרוסקו לחלקים קטנטנים (עד גודל סנטימטר), והודבקו שוב בדבק מיוחד (כ-90% מהשיש הם אבן, וכ-10% דבק ולעיתים גם חומרי צבע). לאחר ההדבקה השיש עובר גם חימום בחום של 90 מעלות צלזיוס, חום נמוך בהרבה מהחום הדרוש ליצירת כלי חרס (כ-800 מעלות צלזיוס), ואין בכוחו לשרוף עצם כשעורה אילו הייתה מעורבת בחומר. בשיש מיובא, לפי מה ששמעתי, תהליך הריסוק וההדבקה נעשה לפעמים בחו"ל, ולפעמים אבני השיש הגדולות מגיעות ארצה כמות שהן, והריסוק וההדבקה נעשים בארץ.⁴⁶ כאן מתעוררת השאלה: האם ריסוק האבנים בחו"ל מחשיב את התוצר כעפר ארץ העמים, והדבקתו החוזרת מחשיבה אותו כגוש מארץ העמים?
 לענ"ד מסתבר שאין לחוש לכך, מכמה טעמים:

א) מכיוון שכתישת הסלע אינה נעשית על גבי הקרקע אלא במכלים בתוך מפעל (וכפי הנראה גם לאחר מכן הרסק אינו מונח על עפר הארץ), העפר אינו נחשב כחלק מקרקע ארץ העמים. לכן גם גיבושו לאחר מכן, בארץ או בחו"ל, אינו 'גוש ארץ העמים'. כך כתב ה'חזון איש'⁴⁷ בדעת הגר"א⁴⁸ המחמיר בעפר שהובא מא"י וגבלו על גבי סלע בארץ העמים:

דהמביא עפר מארץ לחו"ל וגבלו שם על הארץ, כיון שנטפל לעפר ארץ העמים נעשה כעפר ארץ העמים, דעפר לעפר חשיב זריעה, כמים במים [כלומר, כעין השקה למקווה, שמטהרת כי המים בטלים למקווה],⁴⁹ והו"ל כמגבל מעפר ארץ העמים, וקאמר דאפילו גבלו בחו"ל על הסלע נמי נעשה כארץ העמים, ומיהו **נגבלו בכלי ודאי טהור.**

45. כאיל תערוג, תשע"ה עמ' 202.

46. התיאור מבוסס על הבירור בספר 'שערי מישור' מאת הרב בלינוב, ח"ג ס' לא, ועל פרטים נוספים שמסר לי הרב מוטי הסופר, משגיח כשרות בבני ברק, שהיה שותף בכתיבת מאמרו של הרב בלינוב, ותודתי נתונה לו. בשו"ת מעשה חושב, לרב לוי יצחק הלפרין, ח"ה עמ' רה, כתב שבשיש היצוק רוב התערובת הוא הדבק הפלסטי, אולם לפי מה שביררתי האבן היא הרוב המוחלט, עכ"פ כיום.

47. חזו"א, ס' כג ס"ק יד.

48. הגר"א, פ' לתוספתא כלים ב"ק פ"ג.

49. עי' רש"י, ביצה יז ע"ב ד"ה ושויין.

ב) גם אם האבנים הכתושות נחשבות כעפר ארץ העמים, הגוש שנוצר מהן באופן מלאכותי ע"י אדם אינו גוש ארץ העמים, כי הטומאה נגזרה רק על 'גוש כברייתו', דהיינו גוש שהתגבש מאליו ולא בידי אדם⁵⁰ או גוש שלא השתנה מצורתו.⁵¹ כך שיטת רבי שמעון בתוספתא,⁵² וכך פסק הרמב"ם⁵³ אף לגבי ארץ העמים; והר"ש הסתפק אם סתם משנתנו כר' שמעון.⁵⁴

טעמו של הגר"א יפה למחצבים שונים שצורתם השתנתה לחלוטין תוך כדי הייצור, שאע"פ שהיו גוש מטבעם וגם כעת הם כעין 'גוש', בטלה טומאתם כאשר השתנו באופן מהותי.

ג) יש מקום לומר ששחיקת אבנים אינה נחשבת כעפר ארץ העמים כלל, אם משום שזהו 'עפר מלאכותי' ואם משום שמבחינה פיזית לשחיקת האבנים יש תכונות שונות משל עפר.⁵⁵ ייתכן שהדבר תלוי ביסוד טומאת ארץ העמים: אם הקובע הוא החשש מעצם כשעורה - החשש קיים לכאורה בכל מחצב ובכל מין קרקע שמתפוררת דיה כדי להסתיר בתוכה עצם כשעורה; ואם זוהי טומאה עצמית על אדמת חו"ל - אפשר שטימאו רק אדמה ממש. אכן, במלח מצאנו שאין טומאת ארץ העמים.⁵⁶

ד) לאחר ההדבקה השיש מתקשה כאבן ולא כגוש הנפרך, ומסתבר ששב להיות כאבן שעליה לא גזרו.

ה) בשיש המשמש לחיפוי קירות יש עילה נוספת לטהרו, והיא שהוא בטל לקיר, כדברי התוספתא (פי"ז ה"ז): 'עפר בית הפרס שטחין בו גגות ותנורין טהור, מפני שבטל'. יש מקום להרחיב על שני הנימוקים הראשונים: עפר שנוצר במנותק מהקרקע וגוש שנוצר באופן מלאכותי והשתנה מצורתו המקורית, ובמסגרת זו קיצרתי.

50. ר"ש פ"ב מ"ג.

51. גר"א על התוספתא כלים ב"ק פ"ג ה"ו. לענ"ד פירוש זה הולם יותר את הלשון "גוש כברייתו", וכן משמע בפיה"מ לרמב"ם פי"ז מ"ד, וראה גם שו"ת צפנת פענח (החדשות, ח"א סי' ל, עמ' עו) וחזו"א סי' כג ס"ק יד.

52. כלים שם ואהלות פי"ז ה"ז.

53. רמב"ם, פט"ו ה"ד ופי"א ה"ג, ואכמ"ל.

54. ר"ש, פ"ב מ"ג.

55. לעניין כיסוי הדם נאמר בחולין פח ע"ב ששחיקת אבנים אינה "עפר" אלא "מין עפר", ונחלקו הראשונים אם שחיקת אבנים ראויה להצמיח או לא (עיין שו"ע יו"ד סי' כח סכ"ג, ריטב"א בחולין פח ע"א, ואנצ"י תלמודית ערך כיסוי הדם ציון 824). באחרונים דנו אם שחיקת אבנים נחשבת כאבנים או כחרס לעניין הכשרת כלים (דרכ"ת סי' קכ"ה, ו'שערי מישור' הנ"ל).

56. במנחות כא ע"א נאמר: 'ומנין שאם לא מצא מלח סדומית שמביא מלח איתרוקנית? ת"ל: תקריב, תקריב - כל שהוא, תקריב - מכל מקום', ופרש"י: "מכל מקום - ואפילו מחוץ לארץ". לגבי "מלח איתרוקנית" פירש הערוך (ערך איתרוקנית) שהוא שם מקום. הרש"ש, ביצה לט ע"א, מזהה אותו עם מחוז ברוסיה (כיום: אסטרחן), ומסתברת יותר ההשערה שזהו מקום בצפון מערב סיני ('חקרי הארץ', וולמאן, עמ' 18, עי"ש ראיותיו). הגמ' דנה אומנם על הדין מדאורייתא, אבל משמע ממנה שזוהי הלכה למעשה, ולכאורה תמוה להביא למקדש מלח שעשוי בנקל להפוך לגוש. משמע, אפוא, שלא כל מחצב בקרקע נחשב כ'עפר ארץ העמים'.

סיכום ומסקנות

א. **שיש טבעי.** חז"ל גזרו טומאה על גוש מארץ העמים המובא לארץ ישראל. טומאה זו תלויה בהיותו גוש, דהיינו מצד אחד - גוש מגובש בגודל 'חותם המרצופין' (שקוטרו כנראה בסביבות שתי אצבעות), ולא מצבור של עפר דק; ומצד שני - לא יחידה אחת של אבן קשיחה.

כמה ראיות לדבר: א) מלשונות חז"ל על ארץ העמים, שטימאו 'עפר' ו'גוש' ולא יחידה אחת קשיחה. ב) דין זה מתבקש לפי טעם הגזרה, מאחר שלא ייתכן כלל שהאבן מסתירה עצם כשעורה. ג) מדברי חכמינו משתמע שאין כל מגבלה על הבאת אבנים וכלי אבן מחו"ל, ואף יש ראיות לשימוש באבנים מחו"ל, אפילו בהר הבית. ד) לגבי בית הפרס טהרת האבן מפורשת בחז"ל ובראשונים, וממילא משמע שהוא הדין לארץ העמים. ה) כך נקטו להדיא כמה אחרונים. לפיכך ברור ששיש טבעי טהור מטומאה זו.

ב. **שיש מלאכותי ('אבן קיסר').** אם הפך מאבן לעפר כבר בהיותו בחו"ל, לכאורה נעשה כעפר ארץ העמים, והוא מטמא כשהתגבש לאחר מכן, ואפילו אם יתגבש בא"י. ברם, מסתבר שגם הוא טהור מכמה טעמים: א) מאז שנכתש לעפר הוא לא היה במגע ישיר עם קרקע ארץ העמים אלא היה מצוי בכלי, א"כ לא נעשה כחלק מקרקע אה"ע (ע"פ החזו"א). ב) גיבושו לגוש נעשה באופן מלאכותי, ואינו 'גוש כברייתו', ולפיכך לדעת הרמב"ם הרי הוא טהור, ולא מצאנו בראשונים מי שחלק עליו להדיא. ג) ייתכן ששחיקת אבנים אינה נחשבת כ'עפר' כלל. ד) העפר שהודבק לא נעשה 'גוש' אלא 'אבן' כתחילתו, ועליה לא גזרו, כאמור.

ג. **שיש פורצלן.** לא ביררתי בפרוטרוט את מקורותיו ותהליך ייצורו, וייתכן שלגבי השאלה מעיקרה לא מתחילה כי לא היה עפר וגוש מעולם. עכ"פ, גם אם היה מתחילתו עפר ארץ העמים, מכיוון שחומר זה עובר התכה בחום של 1150 מעלות צלזיוס, דינו לענייננו ככלי חרס שחימומו מפקיע ממנו שם 'כלי אדמה', כמבואר בתוספתא וברמב"ם. כמובן הוא אינו מקבל טומאה ככלי חרס, אפילו אם הוא כלי קיבול, מפאת חיבורו לקרקע.

ד. **שיש לחיפוי קירות.** יש עילה נוספת לטהרו, והיא שהוא בטל לקיר (תוספתא).

ה. **מחצבים אחרים, כגון מוצרי גבס.** באחרונים (גר"א, חזו"א, ועוד) מבואר שכל גוש שעבר עיבוד ששינה את שמו וצורתו באופן מהותי, אפילו אם לא עבר התכה בחום של חרס, אינו 'גוש כברייתו'. מכאן יש ללמוד על מחצבים נוספים שהשתנו לגמרי בתהליך הייצור ו'פנים חדשות באו לכאן', שגם אם בשלב מסוים היו גוש עפר, מ"מ כעת הם טהורים.

